

ըստ ոմանց՝ Թորոսեւիչ Նիկոլ եպիսկոպոսի ժամանակ եղած համարձակ ձեռնամխութիւնը մեր ժամական մատեանն ներուն մէջ և անպէտ ծխափոխութիւնը եղած են պատճառ ազգիս օտարութեան, այլ այնպէս կը կարծեմ՝ որ եթէ մերոնք լեզունին պահած լինէին և խորշէին, ինչպէս առաջ, անխտիր

խնամութենէ, Նիկոլի բռնութիւնը ոչ միայն օտարանալու, այլ ազդութիւնն ինն ամբողջ պահելու մի զօրաւոր պատճառ կը լինէր. ըստ առածին « բռնութեամբ գեղեցկութիւն չի լինիր »։ Այլ մեք դառնանք զարձեալ առ Տիրամայրըն Հայոց։

Կը շարունակուի։

Հ. Քերովսե Վ. Քոստեբեքս

ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՐԻԲԱՍԵԱՆ ԱՒԱՆԴՈՒԹԵԱՆ

ՀՍՏ Մ. ԽՈՐԵՆԱՏԻՈՑ

(Տէս էջ 11. — Շարունակութիւն և վերջ)։

ԳԼՈՒԽ ԺԳ

1. Նոր պատմութիւն Հայոց քաղաքութեան, ըստ արդի բանասիրաց. — 2. Ստորնաւանի եւ վանայ կամ Ստմնական արձանագրութիւնը. — 3. Վերջնական եզրակացութիւն։

Բաց 'ի տոհմային գրաւոր և անգիր աւանդութեանց և յիշատակարաններէն, թէ իրաւցընէ անյիշատակ ժամանակներէ 'ի վեր եղած են առ տէրութեամբ եգիպտացւոց և Ասորեստանեայց, Մարաց կամ Արեաց՝ Հայ թագաւորներ և իշխաններ, կը ցուցնեն այսօր նոյն իսկ եգիպտացւոց Թիբայիթի, Վանայ, Խորսապատու, Բիսիդու, Նի, Արարատայ, Կարնոյ և Ասորեստանեայց արձանագրութիւններն, որոց ընթերցման յառաջխաղացութեամբ՝ հետզհետէ նորանոր աշխարհագրական և յատուկ անուններ տեղեաց և անձանց մեկի կը ծանօթանան. որք թէպէտ և շատ անգամ Մարիբասեան և տոհմային պատմագրութեան ա-

նունց և տեղեաց հետ նմանութիւն չեն ցուցնէր արտաքին ձեւով, բայց իսկապէս նոյն են. վասն զի այդ կարծեցեալ տարբերութիւնն՝ սեպաձև արձանագրութեանց և անոնց ընթերցման կերպէն կը կախուի, որոց ընթերցման դժուարին հանգոյցն դեռ չէ լուծուած բոլորովին, և զորս իրարմէ շատ տարբեր հնչմամբ կը կարգան արդի բանասէրք։

Փիլիպպոս Շմիթ իւր Արեւելեան ազգաց հին պատմութեան (Ի. Գ. էջ 568) մէջ կ'ըսէ. « Եթէ Մ. Խորենացւոյն հաւատանք՝ ոչ միայն թուելու ենք զՀայաստան բաբելոնական հնագոյն տէրութեանց մէջ, 'ի ներքոյ իզմիդագոսի և Խամմարուրիայ, այլ անգոր ևս ձգել անոր կազմութիւնը մինչև ցլնուշաւան թագաւորի մը անկումը ԺԲ դարուն մէջ »։ Սակայն երեւելի և բազմաշմուռ պատմաբանն և հնագէտն՝ ասով դո՛ւ չըլլալով՝ դեռ աւելի հնագոյն և ստուգապատու միայութեանց կը դիմէ, և մինչև ութնամեկերորդ հարստու-

թեան փարաւոններու ¹ ժամանակ կը հանէ Հայոց զինուորական զօրութիւնը՝ հետեւեալ խօսքերով. « Հաւանականա, դոյն եւ է վկայութիւնն եգիպտական յիշատակարանաց, որք կը ներկայացընեն մեզ պիտութեան երրորդ, որ տիրելով Հուսթենաց, Միջագետաց, անտի կը զիմէ հետամուտ 'ի լերինս Ռեմենիներու (Remenen) կամ Արմենաց (Armenen): Երբ եգիպտական նախագահութիւնն Միջագետաց մէջ տեղի տուաւ ասորականին, այն ժամանակ կը թուի թէ եղած ըլլայ Հայաստանի նուաճումն Նինիպ — Բալ — Զիրայի ձեռքով, և այն ատենէն Ասորեստանեայց պաշտամունքն հաստատուեցան Հայաստանի մէջ, և տեղեցին մինչև ցարատմական ժամանակներ »:

Բայց Հայաստանի հարաւային — արևելեան կողմը կը գտնուէր այն ժամանակէն 'ի վեր մասնաւորապէս 'ի բնութիւնէ պաշտպանեալ գաւառ մը, վանուր՝ ինչպէս հարաւէն Նպատ լեռանց՝ ոյսպէս ալ միւս ամէն կողմէն ուրիշ բարձրագոյն լեռանց շղթաներով շրջապատեալ ըլլալով, ամենադժուրին էր, կ'ըսէ Ռաւլինսըն (Հատոր Ա. էջ 26), զինուորական զօրութեան մը հաստատութիւնն և բարգաւաճումն: Եւ արդարև աստ և միայն աստ Հայաստանի ամէն կողմերէն աւելի կը դանձնէր ամենամեծ և բարեկարգ միապետութեան մը գոյութեան հնոքերը, Ասորեստանայց և Մարական իշխանութեան շրջաններուն մէջ: Արձանագրութիւնք վանայ՝ կը ցուցնեն մեզի ցեղապետութիւն ինչ թագաւորաց, որք կը տիրէին արևելեան Հայաստանի վրայ, կ'ուզեմ ըսել Արարատայ, և թէ՛ քա-

ղաքականապէս և թէ՛ զինուորական զօրութեամբ կը գերազանցէին քան զամենայն գաւառս Հայաստանի: Թագաւորք վանայ՝ էին երբեմն ռեսիւս և ահարկու թշնամիք Մարաց և իրենց տիրապետութեան հետքն անգամ թողուցին՝ ոչ միայն այն բարձրաբերձ գագաթանց վրայ, որք Ուրիյ լէն բերանը կը հասնին, այլ նոյն իսկ Միանթապի մակարդակին, և ներքին ժողովարանային ափանց վրայ: Ուստի և հաւունականագոյն է՝ թէ ժամանակաւ տիրեցին ըստ մեծի մասին Մարաց և Ատրպատականի: Մինչև որ յետոյ փրաւորտէս Մարի ձեռքով՝ կորսնցուցին իւրեանց հզօր միապետութիւնը:

Սակայն փիլ. Շմիթ աւելի հաւանա, կան կը համարի թէ թագաւորք Հայոց կամաւ գանակեցեցան Մարաց հետ՝ Ասորեստանեայց և Սկիւթացւոց դէմ դնելու համար, որոց թագաւորներն զանազան պատերազմներ կը յիշատակեն 'ի Հայն, և իբր թէ անոր հարաւային մասն իսկ նուաճած ըլլան. բայց չի կրնար երկարատեւ եղած ըլլալ այն, կը յաւելու ֆ. Շմիթ:

Յիրաւի, եթէ ուշ գնելու ըլլանք Մարտերոյի և Լընորմանի, Պոզգայի և Օբէրգի՝ մեզի բոլորովին նոր և հետաքրքրական պատմութիւն մը կու տան, հանելով անշուշտ վերոյիշեալ և ամենամեծ հնութիւն ունեցող սեպածև գրութիւններէն: Այս մեծանուն հնագիտաց երկուքն, կ'ուզեմ ըսել Մարտերոյ (Պատմ. արև. աղգ. Գիրք. Դ. Գլ. Բ) և Լընորման (Պատմ. հտ. Ա. էջ 455 — 472) կ'ըսեն՝ թէ յամին 721 — 704 նախ քան զԲրիտանոս, Սարգուքին թագաւորի ժամանակ՝ մեծացեր էր Ա-

¹ Պէտք չէ զարմանալ եթէ առ Եւսեբիոսի Պատմութեանցոյ քանուած (Պատմ. Աւստ. Բ. Հար. էջ 18) Աղեքսանդր Բագմատիայի վկայութեանը հաւատք ընծայենք, որ նա մինչև քսան դար անդր կը ձգէ քան զԲրիտանոսի (Թուական. իմ. ըսելով թէ « Հայք Փիւնիկեացոց դէմ արշաւանք մ'ընելով՝ յաղթեցին անոնց, և Արաւ համու երթորդին գէրի բռնեցին »: Եւ իրենէն Կուսաքոյ՝ նոյնը կը հաստատէ յամին 1879 հրատարակուած Հայոց պատմութեան վրայ ը-

րած բանաստեղծեան մէջ: — Արդ յամին 2000, այսինքն Արթուր Նահապետի ժամանակէն կը ցուցնեն մեզի Ս. Գիրք և հետնոս մատենագիրներ թէ Փիւնիկեցիք և կամ հինաւորացն Սիզոն՝ բարգաւաճ էին և զօրաւոր. իսկ եթէ ստուգիւ Հայք յաղթեցին անոնց, նշան է թէ անոնցմ աւելի զօրաւոր էին և գուցէ հին, որով լաւ եւ կը հաստատուի Մ. Խորենացոյ վկայութիւնն:

սորեստանի պէս պատերազմական և արիւնհարբու ազգը՝ կորստեամբ այն գրացի պետութեանց, զորս ի վերան գլըր յիշեցինք։ Ապա դարձուցին նոքա իրենց բոլոր զօրութիւնն Ռարադույ կամ Ռարադույ (Ռարատեան թագաւորութեան զէմ), որ հիւսիսային կողմէն իբրև անմերձենայի և զօրաւոր ամբարտակ մը կը կանգնէր Ասորե ստանեայց ամեհի արշաւանաց զէմ, իւր պարսպապատ լեռներով և բարոյ յական և զինուորական զօրութեամբ։ Վասն զի անոր իշխանն Մեծին Տիգրաս նայ պէս Նայիրի, Աշենեայ, Ծոփաց, Վանայ (Մաննայ՝ ըստ արձանագրութեանց), Մշոյ (Մուսասիրի), Միդոնիսի կամ Կարնոյ գաւառն, Միլիտի, և այլոց գաւառաց փոքրիկ և զրացի թագաւորութիւնները կամ լաւ ևս նախաբարութիւնք իրեն հետ զայնակից ըրած փուլեան ցեղի ամենայն կերպ յարձակմանցը կը ջանար ընդգրիմանալ։ — Թակղալի կամ Թուկղալի — արաղասար Ա. յամար 1130 յարձեղած էր արդէն Արմենիոյ հարաւային մասին գաւառաց (Նայիրի) վրայ. և անոր յաջորդներն նուաճեցին զայն իններորդ դարուն մէջ։ Ասոր — Նազիր — արալ 883ին ուղեց առանձին Մաննայի (Վանայ) զէմ կուռիլ, զիտնալով անշուշտ թէ այն կերպով կարելի էր միայն զՌարադիս խոնարհեցընել, որոց ամբողջ դանձուց և փառաւորութեան համար կը մահային. սակայն ինքն յաջորդելով անոր յաջորդն Սաղմանասար Գ. յարձեղեցաւ Ռարադույ վրայ. և 841ին յաղթեց անոր Արամէ թագաւորին. և յամին 832 իրեն յաջորդն յաղթեց Սատուրիի. բայց այսու ամենայնիւ չկրցաւ նուաճել զայն. և հարապատ Հայկազունիք մեր և արիւնակից իշխեցողք Արարատեան թագաւորութեան և տանս Հայոց, և կամ Ռուրիշ հայ ցեղի մը, ըստ Մասբերդի և Լընորմանի, կացին տեալը բնիկ երկրին իւրեանց։

Ըստ բազում գիտաց՝ բայց աւելի բաղադրականապէս և բարոյապէս օգուտեցան Ռարադիք Ասորեստանեայց

ստեղծ յարձակմանքներէն և սերտ վերաբերութենէն քան թէ ֆուստեցյան։ Արմենական ըսուած սեպածե գրութիւնքն կամ մատենագրութիւնն՝ այն ժամանակ սկսան և ծաղկեցան Պելիտուրիսի Ա. և Լուտիպրեսոյ թագաւորաց ժամանակ, ըստ սեպածե արձանագրութեանց։

Սակայն Ասորեստանցիք յետոյ չէին կրնար կենալ իրենց նպատակէն, քանի որ իրենց ախոյեանն, այսինքն Արարատայ պէս բարգաւաճ թագաւորութիւնն իրենց զմաց կանգուն կեցեր էր. որով Թուկղալի — արաղասար նորէն զիմեց այն երկրին վրայ, և այս անգամ Ռարադույ թագաւորն Սարտա՝ չարաչար յաղթուեցաւ. բայց 734 ա. մին հաշտութիւն խնդրելով՝ նորէն այն թագաւորութեան ինքնավարութիւնը պահեց։

Յետ Թուկղալի — արաղասարայ եղան Սաղմանասար Բ. Գ. Դ. թագաւորներն, որք բազմաթիւ արշաւանքներ ըրին յայսկոյս և յայնկոյս եփրատայ։ Բաց ի այն 12 մեղք բարձր կոթողէն՝ որ կը գտնուի Բրիտանական թանգարանին մէջ և որոյ վրայ գրուած և նկարուած կը տեսնուին Սաղմանասար Բ. յաղթութիւնքն, վերջնոս գտնուեցան անոր պալատին 12 պղնձեայ խորաքանդակ սեւմըն, յորս բանասէրք կ'ընթեռնուն այն թագաւորին Հայոց հետ միշտ պատերազմները, զորս ի վերանոր յիշեցինք, և Հայք իսկ ի մէջ այլոց կը տեսնուին իրենց յատուկ զգեստուէն և զինուք հանդերձ, ըստ վկայութեան ականատես բանասիրի ուրումն։

Սարտայի յաջորդեց Մինուաս Առաջին. բայց մասնաւոր յիշատակի գործ մը չի պատմուիլ ասոր վրայ։ Սակայն իւր որդին Ռարուս կամ Ռեմո՝ ահաւոր և ուխտեալ թշնամի եղաւ Ասորեստանեայց թեանա իւր, որով թէ ինքզինքը և թէ իրեն զրացի և համացեղ փոքրիկ իշխանութիւնները Ասորեստանեայց աղգեցութենէն ազատելու վախճանաւ՝ ջանաց Մաննայի թագաւոր

ըր քակել Ասորեստանեայց դաշնակցութենէն. և երբ չյաջողեցաւ, միաբանեցաւ Ուրսա (Հրաչէ) Զիգարտուի թագաւորին հետ, ապստամբեցընելով այն երկրին բնակիչքը Ասորեստանեայց դէմ:

Ուրսայի մեծամեծ գործերէն մէկն այս կը յիշուի՝ թէ 22 բերդաքաղաք առաւ Սարեուքինի դաշնակից Ռլաստուն թագաւորէն: Բայց ափսոս որ Ուրսա իւր յաւերժայիշատակ արուժեամբքն հանդերձ՝ չկրցաւ վանել իսպառ զՍարեուքին, և ոչ իսկ կարաց բոլոր այն գրացի (անշուշտ և ազգակից) նախարարութեանց միութիւնը իրենց կենդրոնական զօրութեան՝ Արարատեան թագաւորութեան հետ՝ անդակ պահել: Ուստի Ազատն Մասիս իւր աննկուն բարձրութեամբքը՝ հարկ էր որ վերջապէս խոնարհէր պատերազմական հանճարով և քաջութեամբ երևելի՝ Ասորեստանեայց զինուորական զօրութեան դիմաց, որոց առջև ոչ միայն անմատչելի լեռներն ու ձորերն, այլ և դետերն և անոնց նման բիւր ամբուլութիւնք անդամ տեղի պիտի տային: Եւ իրաւքնէ, ըստ Մասբերդի, Սարեուքին նուաճելով շուտ մը եղած տալլաւ տամբութիւնները, 714 ին՝ հիւսիսէն դիմաց Ուրարդայ վրայ. յաղթուեցաւ չարաչար Ուրսա, անոր քաղաքներէն շատերն Ռլաստունի տրուեցան և աւերեցաւ Ուրարդի: Այս ձախորդութեանց չղիմանալով հոյկազունի Անիբադն՝ ինքզինքն սպաննեց:

Այսպէս ուրեմն կ'երևի թէ Ուրսայի մահուամբ՝ քանդուեցաւ ըստ մասին Արարատայ թագաւորութիւնն, և աւար եղաւ Ասորեստանի պատերազմական զօրաց: Վերջապէս պէտք էր որ Ասորեստանեայց անյազ աշխարհակալութիւնն և Նինուէի և Բաբելոնի արքունիքն և աշխարհահանդէսքն՝ Արարատեան տան բազմադարեան բազմագանձ ոսկւով և պատուական ականց ճոխութեամբք լցուէր յագնեար, և ապա մեղկէր և կործանէր. ինչպէս առ Մեծն Տիգրանաւ լիցուեցան և թու-

ցան Հովմայեցւոց անմեղելի լեգէոններն:

Ուրսայի մահուամբ, որ ըստ վկայութեան Լրնորմանի՝ նոյն է ընդ հայազգի Հրաչէի, թէպէտ և 55 քաղաք անցան Սարեուքինի, բայց Արարատեան թագաւորութիւնն կամ Ուրարդին բուրովին չնուաճեցաւ: Ուրսայի յաջորդն Արդիստիս, որ է Մ. Խորենացւոյ կոռնակն կամ Սկայորդին, նորէն զօրացաւ և վանեց զԱսորեստանեցիս, և շատ մեծամեծ գործեր ըրաւ, զորոցմէ վանայ չընկալ ժայռերուն և Շամիրամակերտի վրայ, զորս յետոյ առասպելք ռամկին՝ Շամիրամայ ընծայեցին:

Արդիստիսի այս վերջին յաղթութիւնն նշանաւոր եղած պիտի ըլլայ, և կամ այն է թէ Ասորեստանցիք իմացան՝ բայց շատ ուշ թէ այնպիսի լեռնային երկիր մը, որ իրեն զայնակից առած է չընկալ համատեւ նախարարութիւնքը, անկարելի էր բոլորովին նուաճել և կարենալ միշտ նուաճաւ պահել զանոնք՝ առանց մեծի փառսուց. այս պատճառաւ անշուշտ կ'ենթադրենք թէ անկէց վերջը մէկ մ'ալ չը գիմեցին ի հայս, այլ Մարաց վրայ դառնուցին իրենց զէնքերը: Ուստի բնականապէս պէտք էր որ անոնց հետ ունեցած անընդհատ պատերազմներով արտաքսապէս, և ներքսապէս ալ յաղթեալ ազգաց ճոխ աւարաւը մեղկելով՝ դամ քան զգամ տկարանային. զի այս է ամենայն աշխարհակալ ազգաց վերջը:

Իսկ Հայք՝ բուն բնակիչք Արարատայ, ընդ հակառակն մէկ կողմանէ բարու յապէս օգուտ քաղելով այն պաշտպանողական պատերազմներէն, մանաւանդ վերջին փառաւոր յաղթութեան յիշատակներով, և միւս կողմանէ ալ երկտարատեալ խաղաղութեամբ և իրենց երկրին բնատուր հարստութիւններով պէտք էր որ վերջապէս զօրանային: Եւ յիրաւի, եթէ ուշ դնելու ըլլանք Հրէից գրոց պատմական վկայութեանն, 625 ին կամ երկու դար վերջը,

Մարաց և Բարեխաղաց թագաւորաց հետ կը հրաւիրուի Նինուէի վրայ նաև Արարատեան թագաւորութիւնն՝ իւր զայնակից և հարկատու նախարարութիւններով 'ի միասին, և իրեւ զլուխ և շարժիչ անոնց ամենուն:

Հոս պատմութիւնն զարմանալի և ուրախաւէտ տեսարան մը կը բանայ ամէն եռանդուն և մեր նախնի քաջաց անցեալ յիշատակը սնանող հայրենակցի առջև: Ի լուր երեքմիայի մամրադարէնազույ ձայնին և դեռ շատ ժամանակ վրայ չանցած, 'ի բարձրաց Այրարատայ և Մասեաց կողերէն կ'արշաւեն զունդագունդ քաջ աղեղնաձիգք Հայոց մեծաց և պղնձակուռ մկննակազէնք որդւոց Թորգոմայ՝ 'ի դաշտավայրս Ասորեստանի, ոչ միայն 'ի վրէժխնդրութիւն ազգաց և ժողովրդեանն Ասուծոյ, այլ և իրենց հայրենի աշխարհին: Մինչև որ կը կործանի Ասորեստանի մայրաքաղաքն Նինուէ, և աւեր կնամարդի և թող թագաւորին Սարգանաբաղայ հետ մէկտեղ կ'այրին և կ'ոչընչանան բոլոր արքունիքն: Իսկ Հայք վերստին լցեալ իրենց հայրենի ոտացուածովք՝ կը դառնան իրենց աշխարհը, նոր միապետական ինքնավարութեան զլուխ ունենալով զՊարոյր՝ զորդին Սկայորդոյ, որոյ վրայ նախաբար խօսեցանք: Բաց աստի կը վկայէ նաև Կոստիաս՝ թէ Նինուէի առաջին առման ժամանակ՝ վարրակէս և Բելսիոս իրենց օգնական ունէին նաև Արարատայ թագաւորներէն մին, որ Պարոյր կը կոչուէր, և թէ նա եղաւ բացարձակ տէր Հայաստանի. (Փիլպ. Շմիթ. Պոմ. արև. ազգաց. Ի. Ի. էջ 569):

Տիգրանայ յաջորդաց ժամանակ Արակայ անուամբ ուրիշ հայ իշխան մ'ալ կը յիշուի Բիսիդունի սեպածն արձանագրութեանց մէջ, առ Արեւաց տէրութեամբ և 'ի զլուխ Բարեխաղի ապրտամբաց, որոյ համար կ'ըսէ Դարեհ Վշտասպեայ, թէ ախարէութեամբ կ'ըսէր, ես Նաբոնեզայի որդին՝ Նաբոդոզոնոսոր (հասարակ անուն Ասորեստանի թագաւորաց) եմ, և աղմկեց

դհարելուն: Այս վկայութիւնս լաւ ևս կը հաստատէ Մ. Խորենացւոյ և մեր ազգին մէջ եղած աւանդութիւնը, թէ իրացընէ Արծրունիք Ասորեստանի թագաւորաց սերունդ էին:

Իսկ գալով յետ ամենայնի այն թեւ թե առարկութեան, թէ մարիբասեան երկասիրութեան մէջ գտնուող ազգային յատուկ անուանքն, ինչպէս առանց աղաւաղութեան կրցան հասնիլ մինչև Խորենացւոյ ժամանակն, և նա զոտաւ անոնց ճիշդ հայեցի հնչմունքը, կրնայ պատասխան տրուիլ նախ՝ թէ այն կերպով որով հասան մեզի ուրիշ հին ազգաց նախապատմական ժամանակի թագաւորաց անուանքն: Սակայն մենք ուրիշ հաւաստիք առձեռն պատրաստ ունենալով, չենք ուզեր ծածուկ ճամբաներով մեր նպատակին հասնիլ, այլ ըստ կարելոյն դիմացնիս ելած զժուարութեանցը եթէ ոչ զլսովին գոհացուցիչ, այլ գէթ բանաւոր լուծում մը տալ կը փափաքինք: Առ այս՝ յիշենք նախ վերստ մէջ բերուած Թաւրիսի կարծիքը՝ Ասորեստանեայց և Արեւաց արձանագրութեանց մէջ եղած յատուկ անուանց գրութեան նկատմամբ, թէ ինչպէս մերթ առանձին տառով մը կը գրէին, մերթ գաղափարական և մերթ արաբական թուոց պէս յատուկ նշանագրով, զորս ապա ամէն ազգ կրնար իւր հնչմամբ և լեզուով կարդալ: Երկրորդ, կանխաջուցիցիք թէ այն անուններէն շատերն՝ կէս մը բերեն բերան եկած աւանդութեամբ, կէս մ'ալ յանուն այն դիւցազանց մնացած յիշատակարաններով և վիպասանական երգերով ծանօթ էին Հայոց: Ինչպէս էր օրինակ Իմն Սոսրաուն կամ սոսանուէր, յանուն սօսեաց նուիրեալ Անուշաւանայ: Երրորդ, անհրաժեշտ հարկ մը չկայ և չի ալ պահանջուիր որ այն անուանքն ամբողջապէս այնպէս պահուած ըլլան՝ ինչպէս գործածուած էին և գրուած 'ի հնումն: այսպիսի ճշդութեան կանոն մը ոչ Բունաց և Հովմայեցւոց պատմիչքն պահեցին և ոչ իսկ այժմեան

լեզուաց թարգմանութեանց մէջ կրը-
նայ պահուիլ: Ուստի թէ Յոյն թարգ-
մանիչք քաղղէական մատենին, թէ
Մար Աբաս ե եթէ խորենացի կարելի
է թէ օտար հնչուած տուած ըլլան, ինչ-
պէս են օրինակ իմն կազմուս ե կար-
դոս անուանքն: Բայց այսպիսի զար-
տուգութիւն մը մեծ նշանակութիւն
չունի 'ի պատմութեան, ուր յաճախ կը
տեսնուին փոփոխութիւնք անուանց.
բաւական է միայն անոնց յատուկ ե
ծիշք պատմութեամբ ե ժամանակա-
գրական կարգաւ զանազանեւ զանոնք
իրարմէ, ինչպէս կ'ընէին Նդիպտացիք,
Ասորեստանցիք ե Պարթեք՝ փալաւուն,
Նաբոզգոդոնոսոր ե Արշակ հասարակ
անուամբ յորջորջելով իրենց թագա-
ւորներն 'ի պատմութեան, իսկ ա-
նոնց յատուկ անուանքն ազգային ա-
ւանդից ե դիւանաց մէջ պահել:

Ուրեմն եթէ մինչև հիմայ ըրած
քննադատական ապացուցութիւննիս
'ի նպատակ մարիբասեան պատմութեան
է հնոյն Հայաստանի աւանդութեան,
զորս կու տան մեզի արդի սեպածն
արձանագրութիւնք՝ եզրակացընենք,
այն ատեն կը տեսնենք թէ անիրաւ տեղ
մինչև ցայսօր մեղադրուած է Հայ Հե-
րոգոտոսն, ե անոր զատուորներն ինչ-

պէս որ պէտք է անոր խորը դեռ չեն
թափանցած. վասն զի ինչպէս փոքր 'ի
շատե տեսնուեցաւ, դրիթէ մի ե նոյն
հնութիւնը կու տան մեծին Հայաստա-
նի կամ Արարատեան թագաւորու-
թեան ե իշխանաց թորգոմայ տանը
կամ մեծին Արմենիոյ՝ հին աշխարհի
առ մեզ հասեալ յիշատակարանքն ե
սեպածն արձանագրութիւնք, (ըստ ար-
դի արեւելագիտաց), որոնք մինչև ցարդ
յայտնեցան, ինչ որ տուին Մարիբա-
սեան կամ Մ. խորենացոյ աւանդու-
թիւնքն, թէպէտ ե տարբեր անուա-
նակոյութեամբ. որ աւելի բանասիրաց
տարածայն ընթերցմանն ընծայելու է,
քան թէ իրապէս այնպէս եղած ըլլան:
Ուրեմն այսուհետև կը թողունք Մ.
խորենացոյ ե Մարիբասեան երկասի-
րութեան դատը՝ մեր պատուական վեր-
ծանոցաց առողջ ե ուշիմ քննադա-
տութեան. ե մենք կ'եզրակացընենք
հուսկ 'ի վախճանի, թէ պէտք է պատ-
կառ կալ, մինչև որ դեռ աւելի ստոյգ
է պատմական հաւաստիք որոշեն ա-
նոնց աւանդածին ստուգութիւնը, որ-
պէս զի չըլլայ թէ սուտ ե անհիմն կար-
ծուած դիպաց դիմակուն՝ ամենա-
ստոյգ ե պատուական աւանդութիւնքն
եւ անհետանան:

Հ. ԲԱՐՈՅՆԱ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

ՆՈՐ ՔՆԱՐ

ՀՐԱԺԵՇՏ Ի ՍԻՐԵԼԻՈՑ

Դու որ եկիր Երեւոյր,
Երբ արեւ ինձ ծագեցար,
Յընժութիւն ինձ պաղկեցար,
Մի՛ մոռանալ, իմ սիրելի:
Իմ անեղման, իմ լոյս արեւ,
Անուշահոտ վարդին տերեւ,
Լալով տամ ես քեզ ըզբարեւ,
Մի՛ մոռանալ, իմ սիրելի:
Ո՛հ, իմ ազնիւ երամ երամ
Իմ գեղեցիկ վարդ անթաւամ,
Ի քոյ երկրէն ես կը գընամ,
Մի՛ մոռանալ, իմ սիրելի:

Այ՛ իմ քաղցրիկ դու աղանձի,
Ոսկէ իրնէր զարմանալի,
Քեզ տեսողին բեր երանի.
Բարեկ եկիր, իմ սիրելի:
Այ՛ իմ թրջածիկ անուշխտիկ,
Մի՛ մոռանալ դու ինձ իսկի.
Ո՛հ իմ սրբոսիս բեւեռ ոսկի,
Մի՛ մոռանալ, իմ սիրելի:
Իմ աղանձի՛ ձեռացո ելաւ,
Լալու աչքերոյն հեռացաւ,
Քանի նայեմ 'ի վեր յԱստուած,
Մի՛ մոռանալ, իմ սիրելի: